

Raport stiintific

privind implementarea proiectului in perioada ianuarie – decembrie 2012

Proiectul 'Beyond the Norms: Religious Practice in Medieval and Early Modern Transylvania' si-a propus pentru anul 2012 drept **prim obiectiv** crearea bazei documentare. **Activitatile stiintifice** desfasurate pentru atingerea acestui obiectiv au fost identificarea si inventarierea surselor textuale si vizuale necesare pentru finalizarea cercetarii. Este o activitate care s-a desfasurat individual, implicand in unele cazuri vizite de documentare in tara si in strainatate pentru care a fost alocata suma de **40527.32 lei** din bugetul proiectului. Astfel Maria Craciun si Ciprian Firea au facut o cercetare in zona Sibiului si a Brasovului in 19-20 aprilie 2012, vazand bisericile din Șeica Mică, Moșna, Dealu Frumos, Cincu Mare, Sibiu, Cislădie, Șura Mare, Bazna, Boian, Tătarlaua. Ciprian Firea a fotografiat material din zona Brasovului in 10-11 august 2012, in bisericile din Cârța, Hărman, Brașov, Prejmer.

Daca mobilitatile in tara au insemnat mai ales cercetare de teren si adunarea materialului documentar, mobilitatile externe au avut drept scop familiarizarea cu o literatura secundara cat mai recenta in acest domeniu. Aproape toti membrii echipei de cercetare au beneficiat de suportul financiar al proiectului pentru astfel de calatorii de documentare. Astfel, Mária Lupescu Makó a fost in perioada 28 iulie – 4 august la Paris pentru documentare. A ales Biblioteca François Mitterrand din cadrul Bibliotecii Naționale Franceze, deoarece este una dintre cele mai bogate biblioteci în materie de cărți și reviste științifice din domeniul religiei. A consultat mai ales periodice (*Annales*, *Cahiers de civilisation médiévale*, *Revue d'histoire ecclésiastique*, *Journal of Ecclesiastical History*) fiind interesata de literatura referitoare la testamente si la cultura religioasa și materiala de la sfârșitul evului mediu, dorind sa se familiarizeze cu noile tendinte in analiza acestui tip de material documentar. În ceea ce privește literatura secundară, a consultat cărți pe baza unei bibliografii preliminare, axată pe fenomenul testării și al ritualului morții în evul mediu (*Archaeologies of Remembrance: Death and Memory in Past Societies*, editat de Howard Williams (New York: Kluwer, 2003); Danièle Alexandre-Bidon: *La mort au Moyen Age: XIIIe-XVIe siècles* (Paris: Hachette littératures, 1998); Margaret Harvey: *Lay Religious Life in Late Medieval Durham*. (Regions and Regionalism in History, 6). (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2006); Lisane Lavanchy: *Ecrire sa mort, décrire sa vie. Testaments de laïcs lausannois (1400-1450)*. (Series: Cahiers Lausannois d'Histoire Médiévale, vol. 32), (Lausanne: Université de Lausanne, 2003); Anna Margherita Vallaro: «*Considerans fragilitatem humane naturae...*» *Testaments et pratique Testamentaire à San Gimignano de 1299 à 1530*. (Publications universitaires européennes, série III: histoire et sciences auxiliaires, 1010), (Bern: Peter Lang, 2005).

Ovidiu Ghitta a fost si el beneficiarul unei mobilitati de documentare la Paris în perioada 10 – 24 septembrie 2012. Bibliotecile frecventate au fost „Bibliothèque – Centre d'anthropologie religieuse” și „Bibliothèque Publique d'Information” (Centre Pompidou). Temele de interes au fost practicile religioase în secolul XVIII; Biserica și religiozitatea laicilor în epoca premodernă; frontiere și identități religioase în secolele XVII-XVIII; Reforma catolică și formele tradiționale ale pietății populare. In cele două săptămâni de documentare la Paris a reusit să parcurga colecțiile, cu numerele din ultimii ani, ale unor reviste de profil: *Revue Historique*, *Revue d'Histoire de l'Eglise en France*, *Journal of Modern European History*, *Religions et Histoire*, *Revue d'histoire ecclésiastique*; lucrări (din istoriografia franceză) din ultimele două decenii, ce analizează “credințe și culte populare (rurale)” din diferite regiuni, în epoca premodernă (autori: Yvan Brohard, Solange Lebreton, Fr. Lebrun, M. Delpastre, Veronique Willemin, M. Venard); literatură istorică recentă referitoare la raportul religie–cultură în Europa premodernă (Kaspar von Greyerz), la coexistență și conflict în zone de frontieră religioasă (K. Luria) și la terminologia și perspectivele analitice utilizate în istoriografiile franceză și germană când în centrul atenției se află instituțiile, normele și practicile religioase din secolele XVI-XVIII (“Religion ou confession. Un bilan franco-allemand sur l'époque moderne”. Paris, 2010).

Ciprian Firea a realizat o vizita de documentare la Budapesta, in perioada 6-19 noiembrie 2012 frecventand in special Biblioteca de Studii Medievale ELTE-CEU. Cartile consultate s-au axat în jurul temelor sale de interes din cadrul proiectului, cultură populară și probleme de reprezentare și autoreprezentare a laicilor în evul mediu târziu. Lista sa bibliografică cuprinde Aron Gurevich, *Medieval*

popular culture. *Problems of belief and perception* (Cambridge University Press, Cambridge, 1990); Robert Scribner, *Popular culture and popular movements in Reformation Germany* (Hambledon Press, London, 1987); Ronald Finucane, *Miracles and pilgrims. Popular beliefs in medieval England* (St. Martin's Press, New York, 1995); Gerhard Jaritz (editor.), *Norm und Praxis im Alltag des Mittelalters und der frühen Neuzeit* (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1997); Gerhard Jaritz (editor), *Pictura quasi fictura. Die Rolle des Bildes in der Erforschung von Alltag und Sachkultur des Mittelalters und der frühen Neuzeit* (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1996); Steven Kaplan, *Understanding popular culture. Europe from the Middle Ages to the nineteenth century* (Mouton, Berlin, 1984); Peter Burke, *Popular culture in early modern Europe* (Aldershot, 1994); Natalie Zemon Davis, *The gift in sixteenth-century France* (Oxford University Press, Oxford, 2000); Bettina Bildhauer and Robert Mills (Eds.), *The Monstrous Middle Ages* (University of Wales Press, Cardiff 2003); Hermann Kamp, *Memoria und Selbstdarstellung. die Stiftungen des burgundischen Kanzlers Rolin* (J. Thorbecke, Sigmaringen, 1993); Christine Sauer, *Fundatio und Memoria. Stifter und Klostergründer im Bild 1100 bis 1350* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993); Truus van Bueren, *Care for the here and the hereafter. Memoria, art and ritual in the Middle Ages* (Brepols, Turnhout, 2005); Jaroslav Miller, László Kontler (Eds.), *Friars, nobles, and burghers – sermons, images, and prints (Studies of culture and society in early-modern Europe in memoriam István György Tóth)*, (Central European University Press, New York, 2010).

Maria Craciun a combinat prelegerea tinuta la EHESS la Atelierul medievistilor cu o documentare in biblioteca acestei institutii. Temele de interes sunt arta produsa in timpul Reformei luterane si implicarea artizanilor in procesul reformat. Cateva dintre lucrarile relevante in acest sens sunt Alison G. Steward, *Before Breughel. Sebald Beham and the origin of peasant festival imagery* (Aldershot: Ashgate, 2008); Birgit Ulrike Münch. *Geteiltes Leid : die Passion Christi in Bildern und Texten der Konfessionalisierung : Druckgraphik von der Reformation bis zu den jesuitischen Grossprojekten um 1600* (Regensburg : Schnell & Steiner, 2009); Pieter Spierenberg and Heinen Rodenburg, *Social Control in Europe vol. 1 1500-1800* (The Ohio State University Press, 2004); Ulinka Rublak, *Dressing Up. Cultural Identity in Renaissance Europe* (Oxford University Press, 2011); Pia F. Cuneo, *Art and Politics in Early Modern Germany. Jörg Breu the Elder and the Functioning of Political Identity ca. 1475-1536* (Brill, Leiden, 1998); Bonnie Noble, *Lucas Cranach the Elder: Art and Devotion of the German Reformation* (Lanham, Md: University Press of America, 2009); Lutton, Robert, and Elisabeth Salter (eds): *Pieties in Transition. Religious Practices and Experiences, c.1400-1640* (Aldershot: Ashgate, 2007).

Pentru o buna acoperire a spectrului documentar, echipa proiectului a decis ca este necesara angajarea unui arheolog care sa adune rapoartele de sapatura si sa identifice materialul publicat referitor la monumente eclesiastice din Transilvania. Pentru scopul cercetării noastre cele mai multe informații pot fi extrase mai ales din inventarul funerar și răspândirea diferitelor obiecte (pe teritoriul cimitirului) care pot indica un status social ridicat, folosit de elita laică sau eclesiastică, poziționarea mormintelor înăuntrul sau din jurul bisericilor, respectiv capelelor. La fel de interesante sunt diferitele etape de construcție, amenajări în interiorul bisericii care pot indica evenimente legate de practica religioasă. Pe lângă cele menționate mai sus, importante surse pot fi pietrele funerare aflate în biserică indicând patronajul și reprezentarea socială a donatorilor. Poziționarea lespezilor funerare poate iarăși furniza informații despre audiență, vizibilitatea lor pentru publicul mai larg sau numai pentru un anumit grup de oameni.

Printre **activitățile administrative** desfasurate in cadrul acestui an, in vederea adunarii materialelor necesare cercetarilor in desfasurare, pornind de la bibliografia intocmita in primul an al proiectului echipa a inceput achizitionarea de carte. S-a alocat din bugetul anului curent suma **12835.76 lei** si s-a facut o comanda de carte referitoare la tema proiectului si mai specific la interesele de cercetare ale membrilor echipei. Tot pentru a putea aduna materialul documentar visual si textual a fost achizitionat un scanner si un aparat foto pentru care s-a alocat suma de **5098 lei**.

Un **prim rezultat** palpabil este catalogul picturii de panou din Transilvania realizat de Ciprian Firea, deocamdata in format electronic. Al **doilea obiectiv** al acestui an a fost asigurarea accesibilitatii informatiei acumulate in cadrul proiectului. **Activitățile științifice** desfasurate pentru a atinge acest obiectiv au fost actualizarea continua a paginii web a proiectului si publicarea a doua newsletter-uri unul in luna iunie si unul in luna noiembrie in limba engleza si romana. Newsletterul pentru luna iunie care includea activitățile din

prima parte a anului 2012 a fost diseminat si individual unei liste de colaboratori ai membrilor echipei de cercetare. El se gaseste sip e site-ul proiectului la sectiunea referitoare la publicatii.

Activitatile administrative desfasurate pentru atingerea acestui obiectiv au fost mentinerea contactului cu IT-ul (Mária Lupescu Makó) si cu traducatorul (Maria Craciun). Persoanele care s-au ocupat de continutul celor doua newsletters redactand textele au fost Maria Craciun (iunie) si Carmen Florea (noiembrie). Punerea in pagina a newsletterului a fost asigurata de Ciprian Firea.

Pe langa publicarea celor doua newsletter-uri, **rezultatele** cercetarilor desfasurate in cadrul proiectului au fost diseminate si prin participarea membrilor echipei la o serie de **conferinte** internationale. Astfel, in prima parte a anului, Maria Craciun a participat cu lucrarea 'Lutheran Liturgical Practices in European Comparative Perspective' la conferinta *Dissemination and Contemporary Impact of the Reformation in a European Context*, care a avut loc in 07-09 iunie 2012, la Haus Hainstein, Eisenach, Germania. Comunicarea a avut drept subiect localizarea practicii liturgice dincolo de prescriptiile Liturghiei germane (1526) redactata de Martin Luther, tinand seama de contextul local, de nevoile laicilor si de traditia religioasa specifica. Ciprian Firea a participat la conferinta internationala *International Medieval Meeting Lleida. Consolidated Medieval Studies Research Group "Space, Power and Culture"* (Spania, 25 iunie – 1 iulie 2012) cu comunicarea 'Dispersed Parts of a Medieval Liturgical Ensemble. The Altarpieces of St. Mary Church in Sibiu/Hermannstadt (Transylvania)'. Comunicarea a încercat o reconstituire a liturghiei medievale din biserica parohială Sf. Maria din Sibiu, pe baza imaginilor de retablu păstrate până azi. În prezentare s-a pus accentual pe contribuția donatorilor laici, sponsori ai artei religioase, în egală măsură primitori ai mesajelor transmise de către autoritatea ecleziastică, dar și promotori ai unui anumit tip de religiozitate și devoțiune, specifice evului mediu târziu. Programul conferinței poate fi vizualizat la adresa: (<http://www.internationalmedievalmeetinglleida.udl.cat/sites/www.internationalmedievalmeetinglleida.udl.cat/files/u3/LLIBRET%202012.pdf>).

Mária Lupescu Makó a participat la un congres. În perioada 15-20 iulie 2012 s-a desfășurat la Nuremberg, Germania Congresul Comitetului Internațional de Istoria Artei cu tema *The Challenge of the Object. Die Herausforderung des Objekts*. In perioada 17-22 octombrie, beneficiind de suportul financiar al proiectului, Maria Craciun si Carmen Florea au participat la conferinta *Cuius patrocinio tota gaudet regio. Saints' Cults and the Dynamics of Regional Cohesion* care a avut loc la Dubrovnik, fiind organizata de Societatea Croata de Hagiografie Hagiotheca si Proiectul Cultsymbol derulat in cadrul ESF EuroCORECODE Programme, respectiv proiectul OTKA Saints, derulat de CEU Budapest. (detalii despre conferinta pot fi gasite pe site-ul <http://cultsymbols.net/events/2012-10-18/cuius-patrocinio-tota-gaudet-regio-saints%E2%80%99-cults-and-the-dynamics-of-regional-cohe>). In cadrul acestei conferinte, Carmen Florea a prezentat lucrarea 'Patrons in the Diocese: the Transylvanian Episcopate and the Channeling of Saints' Cults' in timp ce Maria Craciun a prezentat lucrarea 'Elizabeth and the Saxons of Late Medieval Transylvania'.

Intreaga echipa a proiectului, Carmen Florea, Ovidiu Ghitta, Mária Lupescu Makó, Ciprian Firea si Ünige Bencze au participat in 1 noiembrie 2012 la atelierul internațional organizat la de Maria Craciun si Gábor Klaniczay in cadrul proiectelor WE Exploratory Workshop, 'From "Popular Religion" to "Popular Culture". The Development of a Concept in Historical Research'. Maria Craciun va tine o prelegere intitulata 'Lutheran Liturgical Practice as a Marker of Confessional Identity' la *Atelier des Medievistes*, EHESS, Paris, 27 November 2012. Adresata studentilor de la masterat si doctorat, comunicarea isi propune sa familiarizeze studentii cu o metoda de lucru elaborata in cadrul proiectului 'Beyond the Norms: Religious Practice in Medieval and Early Modern Transylvania' si anume reconstituirea ritualului liturgic cu ajutorul culturii materiale si a documentelor vizuale. În 23-24 noiembrie 2012 va avea loc la Cluj conferința națională *Ziua Culturii Maghiare în Transilvania*, organizată de Societatea Muzelui Ardelean. Prezentarea Máriei Lupescu Makó va fi legată de donațiile pentru mântuirea sufletului de la sfârșitul evului mediu din Transilvania. Titlul prezentării: *"in refrigerium anime ipsorum..." Középkori lélekváltság-adományok*.

O a doua modalitate de diseminare a rezultatelor proiectului o constituie publicarea unor studii si monografii incadrabile temei acestuia. Membrii echipei proiectului au angajat cercetari noi in cadrul acestuia asa ca, in majoritatea cazurilor au ajuns la rezultate preliminare care, chiar daca au constituit baza unor studii au fost pentru moment predate si, in unele cazuri acceptate pentru publicare. Singura exceptie o

constituie Mária Lupescu Makó care a pornit noua cercetare folosind un corpus documentar adunat în timpul doctoratului dedicat semnificației actului de testare în rândul nobilimii transilvanene. Acest corpus documentar a fost prelucrat în forma unei monografii dedicate religiozității specifice acestui segment social (*"Talem fecisset testamentum..." Testamente nobiliare din Transilvania medievală*. Cluj: Editura Mega – Editura Argonaut, 2012, ISBN 978-973-109-290-4), publicat cu suportul financiar al proiectului (3600 lei).

Ca un prim rezultat al cercetării din cadrul acestui proiect Maria Craciun a publicat 'Pietatea franciscana și impactul ei în Transilvania medievală tardivă' în Ovidiu Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazar (eds), *Aut Viam Inveniam Aut Faciam. In honorem Stefan Andreescu* (Iasi: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2012, ISBN 978-973-703-779-4), pp. 393-416. Studiul urmărește modul în care actul devotional, mai exact gestul de rugăciune este modelat cu ajutorul imaginii, în acest caz scene ale Patimilor în pictura de panou. Articolul Máriei Lupescu Makó „Késő-középkori erdélyi végrendeletek joggyakorlata” a apărut în *Ablakok a múltba* editat de Nagy Róbert – Rűsz-Fogarasi Enikő (Kolozsvar: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság-Kolozsvar, 2012, ISBN 978-606-8145-30-3.), pp. 84-105,

Mária Lupescu Makó a mai predat pentru publicare "Spoken and Written Words in Testaments. Orality and Literacy in Last Wills of Medieval Transylvanian Burghers" (19. p.) (acceptat spre publicare în volumul *Medieval Urban Literacy*, Brepols, care urmează să apară la editura Marco Mostert în 2013, ISBN 978-2-503-53409-2. Studiul ei "The Transylvanian Nobles: Between Heavenly and Earthly Interests in the Middle Ages" (20. p.) a fost acceptat spre publicare în Suplimentul *Transylvanian Review* 2013, ISSN 1221-1249.

Ciprian Firea va publica un articol "Donatio pro memoria": Lay Donors and their Remembrance in Medieval Churches of Transylvania. A Research on the Visual Evidence' în Supliment la *Transylvanian Review*, 1, 2013, ISSN 1221-1249. Máriei Craciun i-a fost acceptat spre publicare în Supliment la *Transylvanian Review* 1, 2013, ISSN 1221-1249, studiul 'Communities of Devotion: The Saxons of Early Modern Transylvania'. Lui Carmen Florea i-a fost acceptat spre publicare în Supliment la *Transylvanian Review* 1, 2013 ISSN 1221-1249, studiul 'Civic Control of Sainthood in Late Medieval Transylvania'. Lui Ovidiu Ghitta i-a fost acceptat spre publicare în Supliment la *Transylvanian Review* 1, 2013 ISSN 1221-1249, studiul 'The Greek-Catholic Church of Transylvania and the Traditional Popular Religiosity'. Lui Ünige Bencze i-a fost acceptat spre publicare în Supliment la *Transylvanian Review* 1, 2013 ISSN 1221-1249, studiul 'The Monastery of Carta: between the Cistercian Ideals and Local Realities'.

Al **treilea obiectiv** al acestui an al proiectului a fost analizarea surselor adunate. Un prim punct al acestei analize este clarificarea cadrului teoretic și conceptual pentru a defini mai bine cercetarea. Având în vedere specificul acestei cercetări, preocupată de reconstituirea experienței religioase a laicului dincolo de normele propuse de biserică și luând în considerare setul de credințe și ansamblul de practici religioase a fost necesară discutarea unor concepte cum ar fi 'religie populară' și 'cultura religioasă', 'experiența religioasă' și 'religie trăită'. Pentru a aduce aceste clarificări conceptuale, echipa proiectului a dedicat una dintre întâlnirile lunare conceptului de religie populară și evoluției acestuia în istoriografie. Fiecare membru al echipei a sugerat un număr de articole referitoare la acest subiect care au fost scanate și puse la dispoziția întregului grup.

A doua activitate care a vizat clarificarea conceptuală a fost organizarea unui atelier cu participare internațională. De fapt acesta a fost inițial gândit ca un atelier național care să evalueze gradul de interes pentru studierea experienței religioase a laicului. Dar în momentul în care a fost lansată invitația, interesul manifestat pentru acest subiect a fost mai mare din partea unor colegi din Europa centrală, mai exact din Ungaria, Republica Cehă și Estonia, carora li s-a alăturat un coleg italian interesat de legăturile cu Europa centrală. Echipa proiectului a fost astfel nevoită să regăndească amploarea evenimentului și să extindă zona geografică adusă în discuție, de la local înspre regional. Atelierul intitulat 'Religia laicilor, o religie populară? Concepte și direcții de cercetare' a avut un număr de invitați, Gabriella Erdélyi, de la Institutul de Istorie al Academiei Maghiare, Budapesta, Cristina Codarcea de la Institutul de Studii Sud Est Europene din București, Fabrizio Conti, format și el în ambianța Departamentului de Studii Medievale de la Universitatea Central Europeană, Budapesta și Ülle Sillasoo de la Universitatea din Tallinn, Estonia. Evident că întreaga echipă a proiectului, Maria Craciun, Carmen Florea, Ovidiu Ghitta, Mária Lupescu Makó, Ciprian Firea și Ünige Bencze a fost prezentă la toate discuțiile. În plus atelierul a beneficiat de prezenta unor colegi de la București (Violeta Barbu, Institutul de Istorie Nicolae Iorga), Iasi (Alexandru Florin Platon și Elena Bedreag

de la Universitatea Alexandru Ioan Cuza) si Sibiu (Ioan Albu de la Universitatea Lucian Blaga). Lor li s-au alaturat o serie de cercetatori din Cluj, cum ar fi Raluca Betea, Anca Gogaltan, Ana Gruia, Elena Firea si Tünde Komáromi. Datorita pregatirii diverse a participantilor, istorici, istorici de arta, arheologi si antropologi discutiile au fost foarte vii si foarte fructuoase. Ziua s-a incheiat cu concluzii extreme de pertinente propuse de Violeta Barbu.

Organizarea unui atelier implica o activitate administrativa intensa. Maria Craciun s-a ocupat de conceptul atelierului, de corespondenta cu participantii, de angajarea unor interpreti (engleza – romana si romana – engleza), si de suportul logistic al atelierului. Carmen Florea a propus textul-apel pentru participarea la workshop-ul organizat in cadrul proiectului in data de 2 noiembrie, precum si modalitati de diseminare a acestei informatii. Ovidiu Ghitta s-a ocupat de obtinerea salii in care a avut loc atelierul si de obtinerea aparaturii pentru filmare video si inregistrare audio precum si de asigurarea asistentei tehnice pentru sunet. Partea de editare programe, afise si o parte a activitatii administrative a fost preluata de Ciprian Firea. Mária Lupescu Makó a tinut legatura cu IT-ul pentru ca informatia referitoare la atelier sa fie prezenta pe site-ul proiectului.

Rezultatul efortului de a edifica cadrul conceptual al proiectului a dus la constituirea unei bibliografii consistente referitoare la ‘religia populara’ si a unui grupaj de articole care ar putea constitui in anul urmator baza unui caiet de seminar. Acesta va putea fi folosit de membrii echipei proiectului si de alti colegi in activitatea cu studentii, mai ales cu cei de la programele de masterat atat in istorie cat si in antropologie fiind astfel o metoda de a disemina rezultate ale muncii desfasurate in acest proiect.

Pe de alta parte sintezele prezentate de Gabriella Erdéyi despre literatura referitoare la religia laicilor in Ungaria ultimelor decenii, analiza lui Fabrizio Conti privind prioritatile istoriografiei italiene, prezentarea lui Ülle Sillasoo dedicata preocuparilor pentru practica religioasa in istoriografia din Estonia, precum si interventia Cristinei Codarcea referitoare la religia comunitatilor din Balcani in epoca moderna timpurie pot constitui nucleul unui viitor volum care sa se constituie intr-o radiografie a interesului pentru experienta religioasa a laicului.

Activitatea membrilor grantului a fost una laborioasa, fapt care ne indreptateste sa le recompensam activitatea cu retributiile lunare, care se ridica in total la **389243 lei**, iar suma de **115669.77 lei** a fost alocata Cheltuielilor indirecte.

Director proiect,

Conf. dr. Maria Silvia Craciun